

УДК 811.111'42:791.43

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-2-28>

Тетяна ЛУК'ЯНЕЦЬ,
 orcid.org/0000-0001-6956-8161
 кандидат філологічних наук, доцент,
 завідувач кафедри української та іноземних мов
 Національного університету фізичного виховання і спорту України
 (Київ, Україна) tetianalukyanets@gmail.com

Галина ЛУК'ЯНЕЦЬ,
 orcid.org/0000-0002-6244-3523
 кандидат філологічних наук, доцент,
 завідувач кафедри іноземних мов професійного спрямування
 Національного університету харчових технологій
 (Київ, Україна) galyalukyanets@gmail.com

САМОСВІДОМІСТЬ ЯК СКЛАДОВА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ: ДОСВІД ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ

Статтю присвячено дослідженню самосвідомості як невід'ємного компоненту структури особистості, або інакше її суб'єктивного ставлення до зовнішнього світу через безпосереднє відчуття себе як частини певної спільноти. З'ясування соціокультурної специфіки формування і реалізації міжкультурної комунікативної компетенції у ході фізичного виховання дозволяє окреслити вплив позитивної міжнародної взаємодії на ціннісні орієнтири фізично активної молоді. Дихотомія внутрішнього сприйняття і зовнішнього продукування культурного значимого соціального досвіду є основою виокремлення ключових категорій самосвідомості: самопізнання, самооцінки і самореалізації. Останні можливо співвіднести із концептуальними метафорами, вербалізованими в українських і англомовних прислів'ях і приказках. Зокрема, метафора ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ ЗДОРОВ'Я експлікує цінність фізичного, психоемоційного й соціального стану особи для успішного виконання щоденних завдань у межах міжкультурної соціальної взаємодії. Концептуальна метафора ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ НАСОЛОДА характеризує фізичне виховання як пізнавальну духовно-практичну діяльність, цінність якої полягає в радості від залучення до рухової діяльності. ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ СОЦІАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ підтверджує, що суспільний успіх для фахівців сфери спорту – це часто реалізований професійний і особистісний потенціал у фізичному вихованні.

Проаналізовані концептуальні метафори виявляють сутність самосвідомості фізично активної молоді через усвідомлення важливості реалізації рухового потенціалу людини в рамках успішної міжкультурної комунікації взаємодії. Коли особа відчуває себе важливою частиною української та світової спортивної спільноти, у неї одночасно виникають почуття особистої гідності, як усвідомлення значущості культурного та фізичного саморозвитку, та відчуття приналежності через соціальне визнання досягнень серед однодумців.

Ключові слова: самосвідомість, самопізнання, самооцінка, самореалізація концептуальні метафори.

Tetiana LUKIANETS,
 orcid.org/0000-0001-6956-8161
 Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
 Head of Ukrainian and Foreign Languages Department
 National University of Food Technologies
 (Kyiv, Ukraine) tetianalukyanets@gmail.com

Halyna LUKIANETS,
 orcid.org/0000-0002-6244-3523
 Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
 Head of Department of Foreign Languages for Professional Use
 National University of Ukraine on Physical Education and Sport
 (Kyiv, Ukraine) galyalukyanets@gmail.com

SELF-AWARENESS AS A COMPONENT OF GLOBAL COMMUNICATION COMPETENCE: LINGUISTIC AND COGNITIVE ANALYSIS

The article is devoted to the study of self-awareness as an integral component of the personality structure, or otherwise, their subjective attitude to the world around through self-identification as a member of a certain community. Clarifying

the socio-cultural specifics of formation and implementation of global communication competence in the course of physical education allows us to outline the influence of positive international interaction on values of physically active youth. The dichotomy of internal perception and external production of culturally significant social experience is the basis for distinguishing key categories of self-awareness, namely, self-knowledge, self-evaluation, and self-implementation. The latter can be correlated with conceptual metaphors verbalized in Ukrainian and English proverbs and sayings. In particular, the metaphor PHYSICAL ACTIVITY IS HEALTH explains the value of a person's physical, psycho-emotional and social state for successful performance of daily tasks within the framework of cross-cultural social interaction. The conceptual metaphor PHYSICAL ACTIVITY IS PLEASURE characterizes physical education as a cognitive, mental and practical activity, the value of which lies in the joy of engagement in motor activity. PHYSICAL ACTIVITY IS SOCIAL ACHIEVEMENT confirms that social success for sports professionals is often professional and personal potential implemented in physical education.

The analyzed conceptual metaphors reveal the essence of self-awareness of physically active youth via focusing on the importance of implementing a person's motor potential within the framework of successful intercultural communication and interaction. When a person feels that he/she is an important part of the Ukrainian and world sports community, s/he simultaneously expresses feelings of personal dignity, such as awareness of cultural and physical self-development importance, as well as a sense of belonging through social recognition of achievements among like-minded people.

Key words: *self-awareness, self-cognition, self-evaluation, self-implementation, conceptual metaphors.*

Постановка проблеми. У парадигмі сучасних освітніх студій, які спрямовані на комплексне дослідження фізичного виховання як поступального, багатостороннього й актуального процесу отримання знань, розвитку фізичних умінь і навичок здобувачами освіти усіх рівнів, безсумнівним видається факт взаємовпливу культури у широкому понятті та складових елементів навчання і виховання особистості на перетині модусів їх формування та функціонування у суспільно-історичному контексті (Kempf-Leonard, 2004). Переосмислення взаємодії культури і фізичного виховання, як процесу і результату набуття сукупності матеріальних і духовних цінностей у межах певного соціуму, виявляє цілий спектр наукових досліджень, що стосуються досвіду адаптації і гармонізації особистістю суспільно-прийнятних цінностей зокрема у галузі фізичної культури і спорту. Залучення досвіду міжнародного спілкування спортсменів як елементу розвитку міжкультурної комунікативної компетенції здобувачів освіти сприяє виокремленню та характеристиці явища *самосвідомості*, тобто усвідомлення індивідом себе як суб'єкта життєтворчості, своїх дій і станів, почуттів і волі (Berardo, 2012) на противагу і/або серед інших суб'єктів та в світі загалом.

Аналіз досліджень. Походження поняття *самосвідомості* бере свій початок ще в давньоіндійському епосі IX століття до нашої ери і неодноразово підлягало переосмисленню його змісту протягом усієї історії людства. На цей час уже існують численні дослідження *самосвідомості* у галузях філософії, культурології, теології, соціології, психології та ін. Вони, зокрема, покликані виявити особливості функціонування суб'єктивного внутрішнього світу особистості у формах самоаналізу і самооцінки (когнітивний аспект психологічних досліджень), самолюбства

й аскези (афективний аспект культурологічних і теологічних теорій особистості), самоконтролю і самодисципліни (регулятивний аспект соціо-психологічних досліджень).

Незалежно від напрямку наукових студій усвідомлення самого себе, або *рефлексію* свідомості загалом розглядають як невід'ємний компонент структури особистості, поєднання сутності її внутрішнього світу і опосередкованого, суб'єктивного відношення до зовнішнього світу через безпосереднє відчуття себе (Kempf-Leonard, 2014). При чому акцент роблять на досягненні балансу між цілісністю і неповторністю індивідуальної особистості та її суспільно значимою активною позицією в ході життєдіяльності. Таким чином, стає очевидним, що самосвідомість може виявлятися лише у міжособистісних відносинах у процесі суспільної діяльності. Тому її основні ознаки також узагальнюють за допомогою бінарних опозицій, як-от: внутрішній світ – зовнішній світ; індивідуальність – загальність; унікальність – суспільність (Deardorff, 2006 : 241). Прикладний аспект аналізу самосвідомості реалізується через окреслення її функціональних характеристик, серед яких варто зазначити *інтегративно-пізнавальну функцію*, коли процес духовного саморозвитку ініціюється особистістю як носієм і творцем суспільних відносин, *ціннісно-орієнтовану функцію*, коли відбувається усвідомлення особистістю неповторності свого духовного світу у контексті актуальних соціально-прийнятних цінностей, і *діяльнісну, самореалізуючу функцію*, як самооцінку особистості як суб'єкта спілкування і суспільної діяльності. Узагальнення результатів численних наукових розвідок щодо структури особистості також дозволяє виокремити ключові категорії самосвідомості: самопізнання, самооцінку і самореалізацію.

Поєднання соціально-культурної та ціннісної складових у дослідженні поняття самосвідомості

виявляється доречним, оскільки дозволяє проаналізувати, коли і яким чином розвиток міжкультурної комунікативної компетенції особистості стає чинником регулювання міжособистісних взаємовідносин на певному етапі суспільного розвитку загалом та фактором саморозвитку окремого індивіда у соціальному оточенні зокрема. Виокремлення цінностей, релевантних фізичному вихованню, є актуальним, адже здатне показати з одного боку процес трансформації сприйняття особистістю себе в сучасному суспільстві, а з іншого, зміну бачення ролі фізичної активності і спорту серед громадськості.

Мета статті полягає в з'ясуванні психосоціальної природи самосвідомості через розкриття лінгвокогнітивних процедур активації емоціогенного ціннісного знання у процесі фізичного виховання молоді. Мета роботи передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясування ключових ознак міжкультурної комунікативної компетенції у галузі фізичної культури і спорту; 2) класифікація суспільно-культурних цінностей як ознак самосвідомості, які породжуються у ході фізичного виховання; 3) окреслення мовленнєвої реалізації цих цінностей у прислів'ях і приказках за допомогою інструментацію теорії концептуальних метафор.

Виклад основного матеріалу. *Глобальна компетенція* або *міжкультурна комунікативна компетенція* – це загальний термін на позначення комунікативних навичок продуктивного функціонування особи у світовому співтоваристві, її здатності релевантно інтерпретувати національний і міжнародний культурний досвід для успішної соціалізації (Berardo, 2012). Для фахівців галузі спорту важливо володіти здатністю використовувати отримані професійні знання та здобуті навички, розкриваючи свої соціокультурні якості таким чином, щоб вони сприяли професійній діяльності. Зокрема, мова йде про реалізацію діяльній функції самосвідомості за допомогою усвідомлення і оцінки спортивним фахівцем свого соціального статусу, тобто свого місця у системі соціально-економічних відносин, а також свого соціально-етичного образу як рольової моделі цієї суспільно значущої галузі.

Міжкультурна компетенція не лише сприяє соціалізації спеціаліста, але й є її продуктом. Тому розглядаємо її через дихотомію *внутрішнього сприйняття* і *зовнішнього продукування* культурного значимого соціального досвіду.

До першої категорії відносимо *ставлення та цінності* особистості, набуті протягом життя (Berardo, 2012). Відтак, позитивне ставлення до спорту, зароджене з раннього дитинства, сприяє

розвитку таких якостей, як дисциплінованість, справедливість, працелюбність, наполегливість. Доведено, що атлети, які знають специфіку спорту зсередини, високо цінують не лише свої досягнення, але й напрацювання інших, považають правила і вимоги спортивної гри. Порівняння спортивних результатів українських команд та команд з інших країн на міжнародній арені дозволяє їх гордитися своїми співвітчизниками у випадку перемоги, або ж прагнути до кращого – у випадку поразок. Загалом, різноманітний досвід міжнародного спілкування є підґрунтям розвитку їхньої міжкультурної компетенції, яка в свою чергу дозволяє подолати багато негативних стереотипів, які існують у нашій країні щодо спорту.

Розвиток усіх вищезазначених цінностей є експлікацією самосвідомості фахівців сфери спорту як складника міжкультурної комунікативної компетенції. Знання про власну культуру, розуміння національної ментальності, традицій, соціально прийнятної поведінки, моральних норм (Berardo, 2012) не тільки дозволяють спортсменам ідентифікувати себе як членів українського соціуму, але також дають підставу для порівняння з іншими народами та побудови зовнішніх установок.

Зовнішнє продукування культурного значимого соціального досвіду є діяльним компонентом міжкультурної компетенції [6, с. 166]. Позитивні глобальні цінності, сформовані в дитинстві, переростають у сталу соціально прийнятну поведінку особи, яка згодом трансформується з ігор або захоплення аматорського рівня у професійну діяльність, наприклад заняття спортом у спеціалізованих навчальних закладах, участь у змаганнях та олімпіадах, вибір ЗВО спортивного профілю для здобуття вищої освіти. Освітній процес, який у першу чергу спрямований на функціональний розвиток організму, навчання важливим руховим вмінням і навичкам, сприяє позитивному відношенню спортсмена до самого себе. До того ж, активний стиль життя окремих представників соціальної групи спортсменів та залучення їх у спортивну освіту й науку реалізує ціннісно-орієнтований потенціал самосвідомості особистості як суспільно важливого носія і творця культурних цінностей. Таким чином, професійна діяльність як експліцитний елемент міжкультурної комунікативної компетенції сприяє перетворенню конкретних дій на внутрішні переконання, розвиваючи самосвідомість через самопізнання і самооцінку.

Методологія дослідження. З'ясування особливостей вербального втілення цінностей фахівців сфери фізичної культури можливе за допомогою використання лінгвістичної методики

реконструкції концептуальних метафор. Теорію концептуальної метафори, а також методологію її ідентифікації було ґрунтовно викладено в книзі Г. Лакоффа та М. Джонсона “Метафори, якими ми живемо” ще в 1980 р. (Lakoff, 2003). Відтоді її розвивали численні дослідники багатьох мов і літературних жанрів. Однак суть цієї теорії залишається незмінною: концептуальні метафори служать для пояснення складних і/або абстрактних ідей простими термінами в рамках процесу так званого відображення. Концептуальна метафора взаємодіє з цільовим і вихідним концептами або доменами (Stockwell, 2002). Цільовий концепт/домен, зрозумілий за допомогою метафори, є концептуальним референтом. Вихідний концепт/домен порівняно з ним є концептуальним корелятом. Референт і корелят повинні належати до різних концептуальних просторів, тобто вони повинні бути розведені в думці. При порівнянні референта з корелятом відбувається перехресне відображення: певні характеристики кореляту проєктуються на певні характеристики референта. Метафоричне відображення пов’язане з наслідками або висновками, іншими словами, ті компоненти корелятивної області, які безпосередньо не з’являються в метафорі, можуть бути отримані з неї.

Результати дослідження. У нашому дослідженні ми беремо до уваги теорію концептуальної метафори як лінгвокогнітивний інструмент ідентифікації цінностей фізичного виховання, які експліцитно та імпліцитно вербалізовані в прислів’ях і приказках. Ми вважаємо, що усі цінності можна умовно поділити на 3 категорії відповідно до сфер самоусвідомлення особистості, як-от: фізичного, емоційного, соціального, – і проаналізувати за допомогою концептуальних метафор ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ ЗДОРОВ’Я; ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ НАСОЛОДА; ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ СОЦІАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ. Розглянемо їх детальніше.

Концептуальна метафора ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ ЗДОРОВ’Я реконструйована із українських прислів’їв “В здоровому тілі – здоровий дух”, “Здоровому все здорово”, “Здоровому все на здоров’я йде”, “Здоров’я – всьому голова”, “Хто спортом займається, той сили набирається” та англійських відповідників “Early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise” “A sound mind in a sound body”. Вона традиційно містить у собі джерело ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ як навчальну соціальну та фізичну діяльність, організовану за встановленими правилами для певної групи людей з метою фізичного розвитку, набуття життєво важливих рухових вмінь і

навичок. Остання виявляється цільовою сферою ЗДОРОВ’Я як поєднання фізичного, психічного/емоційного та соціального стану особи, за якого вона здатна успішно виконувати щоденні завдання у межах соціальної взаємодії. У цьому контексті відбувається перехресне метафоричне відображення, коли світ спорту і фізичної діяльності перетинається з кооперативними принципами існування людського суспільства. Відтак, фокус зміщується на концепцію суспільної користі, яка далі уточнюється як цінність єдності здорової особистості із суспільством.

Концептуальна метафора ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ НАСОЛОДА активує цінності радості і задоволення від повсякденного життя через прислів’я

“Доки здоров’я служить, то чоловік не тужить”, “Весела думка – половина здоров’я”. “Хочеш добре виглядати, не треба нервувати”, “Хто любить спорт, той здоровий і бадьорий”, “Only exercise can remove all kinds of doubts”, “Eat well, be active, feel good about yourself”. Вона взаємодіє з цільовим і вихідним доменами, коли порівняння характеристик фізичних дій і емоційного стану особи приводить до експлікації феномену радості, як найвищої емоційно-естетичної цінності суспільної взаємодії. Тоді фізичне виховання здатне підніматися до рівня пізнавальної духовно-практичної діяльності як необхідного компоненту структури самосвідомості особистості і розвитку цінностей старанності, уваги та відданості обраному виду діяльності. У випадку отримання позитивного досвіду спілкування з іноземцями на професійні теми під час тренувань говоримо про визнання спортсменами культурного різноманіття інших етнічних груп в міжнародному академічному середовищі (Маленко, 2020 : 55). Тоді розглянута концептуальна метафора виходить за межі саморозвитку особистості, а радше розглядається як шанс культурного збагачення і естетичної насолоди за допомогою фізичної діяльності.

Концептуальна метафора ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ – ЦЕ СОЦІАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ вербалізується у таких прислів’ях українського соціуму, як “Міцний тілом – багатий і справою”, “Хто вправно б’є по м’ячу, тому все по плечу”, а також англійських приказках “Good health is above wealth”, “Life is in motion”, “Exercise is the source of successful life”. Референт ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ і корелят СОЦІАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ належать до різних концептуальних просторів у тому аспекті, що перший ставить у фокус уваги власне фізичні рухи особи, її рухові навички і вміння, а другий –

інші елементи професійної чи соціально значущої діяльності. При порівнянні референта з корелятом відбувається перехресне відображення, коли висока якість фізичного розвитку проектується на суспільний успіх, здатність особи реалізувати свій професійний і особистісний потенціал у процесі суспільних взаємовідносин в сфері фізичної культури і спорту. Зокрема, досвід міжнародного спілкування також сприяє усвідомленню сфери спорту як змагального, висококонкурентного виду професійної діяльності (Whitehead, 2007:241), а також формуванню відповідних цінностей ввічливості, гідності та самоповаги, що мають позитивне конотативне забарвлення.

Висновки. З огляду на проведений лінгвокогнітивний аналіз варто зазначити, що концептуальні

метафори, репрезентовані у народній мудрості, дозволяють експлікувати основні цінності фізичного виховання на трьох рівнях: фізичному, емоційному і соціальному, – співвідносні із категоріями такими самосвідомості, як самопізнання, самооцінка і самореалізація. Вони виявляють сутність самосвідомості спортивної молоді через розуміння цінності професійної реалізації в межах успішної соціальної взаємодії, усвідомлення самого себе, своєї особистої унікальності, неповторності свого духовного світу у системі установлених соціальних закономірностей. Всі разом цінності фізичного виховання сприяють виникненню загальних почуттів гідності і приналежності, коли особа відчуває себе важливою частиною української та світової спортивної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маленко О. Проблеми професійно-орієнтованого викладання іноземної мови при підготовці фахівців сфери фізичного виховання і спорту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2020. Вип. 4(124). С. 55–58.
2. Berardo, K. & D. Deardorff. *Building Cultural Competence: Innovative Models and Activities*, Stylus, Sterling, VA, 2012.
3. Deardorff, D. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization, *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 2006, 241–366.
4. Kempf-Leonard. *The encyclopedia of social measurement*, 2004.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003. 242 p.
6. Stockwell P. *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge, 2002. 208 p.
7. Whitehead, M. Physical literacy: Philosophical considerations in relation to developing a sense of self, universality, and propositional knowledge. *Sport, Ethics, and Philosophy*, 1(3), 2007, 281–298.

REFERENCES

1. Malenko O. Problemy profesiino-orientovanoho vykladannia inozemnoi movy pry pidhotovtsi fakhivtsiv sfery fizychnoho vykhovannia i sportu. [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Ser. 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)]. 2020. Issue 4(124). pp. 55–58 [in Ukrainian].
2. Berardo, K. & D. Deardorff. *Building Cultural Competence: Innovative Models and Activities*, Stylus, Sterling, VA, 2012.
3. Deardorff, D. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization, *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 2006, 241–366.
4. Kempf-Leonard. *The encyclopedia of social measurement*, 2004.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 2003. 242 p.
6. Stockwell P. *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge, 2002. 208 p.
7. Whitehead, M. Physical literacy: Philosophical considerations in relation to developing a sense of self, universality, and propositional knowledge. *Sport, Ethics, and Philosophy*, 1(3), 2007, 281–298.